

SILNÍ MILUJÍ ŽIVOT. UTOPIE, IDEOLOGIE A BIOPOLITIKA BAŤOVSKÉHO ZLÍNA¹

The strong love life. The utopia, ideology and biopolitics of Baťa's Zlín.

Stanislav Holubec

The article deals with the ideology of Tomáš and Jan Antonín Baťa, the founders of the worldwide known shoemaking company. The author points out that the thinking of both industrialists was typical by its utopical features, the effort to build up (firstly within the company, then within the limits of the town Zlín and then in the whole of Czechoslovakia) a very modern and authoritative company. The author also points out that their utopical thinking was grounded in several basic values: the Protestant work ethics, bio-help and biopolitics, the positive attitude towards the Italian fascism and the USA, individualism, collectivism and the stress on the values of the working-class movement. The author stresses that the utopical features of thinking were especially distinctive in the work of Jan Antonín Baťa, who in the second half of the 30s demonstrated his vision in his proposal of the superindustrialised Czechoslovakia with a motorway connecting the east and west of the country. The Baťa ideology did not develop independently, but was influenced by the international situation in the first three decades of the 20th century: the modernisation and rise of the USA, the emergence and successes of the Italian fascism and of the Soviet Union.

Keywords: Ideology, utopia, biopolitics, Tomáš Baťa, Jan Antonín Baťa, Zlín, Czechoslovakia, 20s–30s.

*Jednotvárná píseň ocelových lan
skřípot jeřábů, jež zakously se v skály
úhor rozryt. Zaset plán.
Roste Baťov, jak jsme plánovali...
V dáli opálově září Velký Zlín
erupcí to v obou vře jak v mraveništi
odkaz genia: postavit budoucím
základy pro lepší příští.
(Zlín – město životní aktivity, str. 87)*

¹ Tato studie byla podpořena Postdocem Západočeské university a specifickým výzkumem tamtéž.

Úvod

Pokusů uskutečnit utopii² zná dvacáté století celou řadu. Pod tímto pojmem máme na mysli ideální (podle hodnot vyznávaných jejím tvůrcem) a racionálně naplánovanou společnost. Důležitým rysem utopie je protikladnost k dosud existujícímu světu a jeho negace pomocí utopie. S myšlením, jak by měla ideální společnost vypadat, se setkáváme napříč dějinami evropské kultury. Třemi vrcholy psaní utopií byla antika (např. Platón, Iambúlos), raný novověk 16. století, např. T. Morus, T. Campanella, F. Bacon, a vrcholná modernita 19. století – E. Cabet, C. Fourier, R. Owen (tzv. utopičtí socialisté³). Z českých autorů se stal neznámějším utopistou B. Bolzano se svým spisem *O nejlepší státě*. 19. století zažilo také pokusy o jejich uskutečnění. Asi nejznámějším z nich se stal projekt Nové harmonie R. Owena.

Ve dvacátém století snahy uskutečnit utopii pokračovaly. Nejčastěji bývají uváděny pokusy vytvořit socialistickou či komunistickou společnost v Sovětském svazu, Číně nebo Kambodži. Také v případě fašistických režimů lze hovořit o uskutečňování utopií. V následujícím článku chci dokázat, že je podle mého soudu možné hovořit o pokusu uskutečnit utopii i v Československé republice ve dvacátých a zvláště třicátých letech v Baťově podnicích ve Zlíně. Příklad budování nejprve podniku Tomáše Bati (založen v roce 1894), poté budování celého města Zlína a konečně neuskutečněný plán Jana Antonína Bati na přebudování nejprve celého Československa a posléze části Brazílie v ideálně moderní společnost nám ukazují silné prvky utopického myšlení u obou podnikatelů, případně osob v jejich okolí.

V předkládané práci nejprve dokazují, že to byly hodnoty vrcholně moderního fordistického kapitalizmu, protestantizmu a biomoci ve spojení s obdivem k fašizmu italského typu, hodnoty vyznávané Tomášem a Janem Antonínem Baťovými, které nutně vedly k touze po uskutečňování utopií. Článek se nejprve zaměří na analýzu těchto hodnot, jak je nalzáme v publikovaných pracích obou Baťů a dalších dobových pramenech pojednávajících o *fenoménu Zlín*. Poté se pokusím na příkladu J. A. Baťou navržené utopie *Budujeme stát pro 40 milionů lidí* rekonstruovat, jak měl vysněný baťovský svět vypadat.

Při výzkumu baťovského myšlení je nutno zdůraznit, že vykazovalo značnou dynamiku. Zatímco ve dvacátých letech se teprve utvářelo, svůj vrchol zažilo ve druhé polovině třicátých let, kdy se zřetelně přibližovalo k myšlení pravicově autoritářských a fašistických režimů, které byly v této době na postupu. Také se do určité míry lišilo myšlení obou hlavních protagonistů, Tomáše Bati (1876–1932) a Jana Antonína Bati (1898–1965).

² Pojem utopie pochází z díla Thomase Mora *De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia* (1516) a lze z řečtiny překládat jako „ne-místo“, tedy místo, které nikde neexistuje, neboť je vymyšleno autorem.

³ Termín samotný byl zaveden F. Engelsem v protikladu k tzv. vědeckému socialismu.

Zatímco první byl především podnikatelem, u druhého se silněji prosazovaly politické a literární ambice podporující utopické myšlení.

Za druhé je třeba si stále uvědomovat, že mnohé z baťovského myšlení, to, co se nám zdá dnes velmi extrémní, bylo dobovou normou. Máme tím na mysli především značný společenský kolektivismus, rozšířenou rétoriku dělnického hnutí, instrumentální racionalitu, mužský pohled na svět nebo biopolitické myšlení. S podobnými myšlenkami se nesetkáváme jen u Bati, ale i u dalších podnikatelů, politických stran nebo v politice celých států. Co ovšem činí z fenoménu Baťův Zlín československý i středoevropský unikát, je rozsah aktivit spojených s cíleným vytvářením projektu utopie (slovy Baťovými „nového světa“).

Konečně je důležité zdůraznit, že ambicí tohoto článku je přispět k nalezení objektivnějšího pohledu na fenomén Baťa, než jaký převažuje v dnešní literatuře i celospolečenském diskurzu. Početnost oslavné i kritické literatury v dobách první republiky již tehdy napovídala, že se bude jednat o téma mimořádně kontroverzní. Na jedné straně uskutečnění amerického snu, vybudování moderního podniku i města a poskytnutí pracovních příležitostí i levné obuvi obyvatelstvu, na druhé straně zničení početné konkurence, vykořisťování zaměstnanců, odcizená práce a autoritativní metody vedení podniku i města. Ke kontroverznosti přispěla i ne zcela bezproblémová úloha Jana Antonína Bati za druhé světové války.

V padesátých letech byli oba dva Baťové povýšeni na zloduchy snad proto, že si jejich firma vydobyla velmi dobré jméno u širokých vrstev československého obyvatelstva, že její osud tvořil podstatnou součást idealizovaného mýtu první republiky a vládnoucí moc cítila potřebu s ním polemizovat. „Batismus“ tak byl pasován na zosobnění špatností předválečného kapitalismu, ačkoli se nabízela celá řada jiných podnikatelů, jejichž spekulantské aktivity i životní styl by umožňovaly vytvoření výrazně horšího historického obrazu (např. Petschkové).⁴ Nepochybně hrály svou roli i vzpomínky na tvrdá prvorepubliková střetnutí obou Baťů s komunisty. Ve svém ideologickém zápasu s „batismem“ šla nová vládnoucí moc dokonce tak daleko, že přejmenovala Zlín na Gottwaldov.⁵ (Ironií je, že Baťův budovatelský étos se v mnohém podobal budovatelskému étosu padesátých let.) V tehdejší době vznikla celá řada ideologických prací, které se chtěly s tímto fenoménem vyrovnat (B. Kučera: *Batismus – ideologie sociálfašismu*; E. Dvořáková: *Batismus a baťovci*; B. Lehár: *Dějiny Baťova koncernu*). Vzniklo také filmové zpracování Svatoplukova románu *Botostroj*. Od šedesátých let zájem o fenomén Baťa upadá.

⁴ Kárník, Zdeněk, *České země v éře první republiky*, str. 248–250.

⁵ Je ovšem pravda, že oba Baťové po sobě nechávali také pojmenovávat města a nejrůznější další místa, ale jen pokud je sami nechali zbudovat. Cokoli jiného by ostatně ani nemohli prosadit.

Novou vlnu zájmu vzbudil rok 1989. Postkomunistické společnosti vracející se ke kapitalismu se zdálo, že by jí mohl být úspěšný zlínský podnikatel vhodným vzorem. Začaly vycházet sborníky, odborné práce i manažerské příručky zabývající se tímto fenoménem. Po T. Baťovi je ve Zlíně pojmenována univerzita a jsou zde odhaleny sochy obou Baťů. Fenoménu Baťa je věnováno několik konferencí, kterých se účastní vedle odborné veřejnosti i zástupci nové moci. Sborníky z nich vydávané bývají doprovázeny předmluvami nejvyšších představitelů kraje, obsahujícími klišé o „geniálním Baťovi“⁶. Drtivá většina zde publikovaných odborných studií se nese v podobně nekriticky oslavném duchu. Dvacet let po roce 1989 je načase, aby se společenské vědy podívaly na tento fenomén objektivněji. To byl také hlavní účel napsání tohoto článku.

K fenoménu Baťa existuje bohatá dobová literatura. Při zkoumání baťovského myšlení je na prvním místě třeba zmínit díla osobně psaná Tomášem a Janem Antonínem Baťou.⁷ Velmi zajímavá je beletristická literatura věnující se propagaci jejich díla. Na podnik, třebaže značné velikosti, jí vzniklo především ve druhé polovině 30. let úctyhodné množství. Vyšlo i několik životopisných románů o Baťovi a jeho zaměstnancích.⁸ Oslavě baťovského díla se věnovaly básnické sbírky.⁹ Je zřejmé, že pro oba Baťi byla propagace vlastního díla, a to především v očích mladé generace, která patřila k hlavním čtenářům beletrie, velmi důležitá. To platilo zvláště pro Jana Antonína, který sám měl literární ambice. Podnik vyvíjel i značnou překladatelskou činnost. Šlo hlavně o příručky z oblasti psychologie, organizace práce a marketingu především americké provenience. Odborníci z baťovského okruhu napsali řadu odborných děl vyzdvihujících přednosti podniku. Kromě baťovského týdeníku *Sdělení zaměstnanců firmy Baťa*, přejmenovaného v roce 1930 na *Zlín*, vycházela celá řada dalších odborných časopisů a časopisů pro mládež.¹⁰

⁶ Lukáš, Libor: Osobnost Jana Antonína Baťi očima hejtmana Zlínského kraje. In *Jan Antonín Baťa, život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Baťi, sborník mezinárodní konference*. Zlín, Statutární město Zlín: 2007. Konference měla zřetelně politické zadání, neboť hejtman Zlínského kraje zde prohlásil, že věří, že konference „přispěje k objektivní interpretaci baťovského odkazu a k morální rehabilitaci jména Jana Antonína Baťi.“ Jeho rehabilitaci dokonce označil za „veřejný a institucionální zájem“ Zlínského kraje.

⁷ Baťa, Tomáš, *Úvahy a projevy*. Sv. 1. *Mé začátky*. (Nákl. vlastním, Zlín, 1932); Sv. 2. *Boj o samosprávu práce*. (Nákl. vlastním, Zlín, 1932); Baťa, Jan Antonín, *Spolupráce: Výbor z článků a projevů v letech 1920–1936* (Tisk, Zlín, 1936). Týž, *Těžké časy: román z průmyslového života* (Marek Belza, Krásná Lípa, 2008). Týž, *Budujeme stát pro 40 000 000 lidí*. (Tisk, Zlín, 1937).

⁸ Matesová, Marie, *Nejvyšší cíl* (Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, Praha: 1938); Novosadová, Libuše, *Petrova dobrodružství* (Tisk, knihkupectví Baťovy služby veřejnosti, Zlín: 1933); Velšovský, Jaroslav, *Nový kapitál. Román Budoucnosti* (Brno: Jícha, 1930).

⁹ Z nich se nám podařilo nalézt sbírku Bohumila Studny *Básně o Tomáši Baťovi*. (Nákladem vlastním, Modřany 1937) a sbírku Jaroslava Gregora *Tomášovy housle: Lyrická reportáž*. (Moravské kolo spisovatelů. Brno: 1940). Dvořáková zmiňuje ještě básnickou sbírku od Chotase zvanou *Nikdy* (cit. dílo, str. 19).

¹⁰ Blíže viz Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 17–18.

Ačkoli se Baťův podnik těšil převážně obdivu, mezi současníky se také našli tací, co Baťu a jeho ideologii kritizovali a zesměšňovali. O odbornou polemiku se starším i mladším Baťou se pokoušela především sociálnědemokratická a komunistická publicistika. Příkladem komunistické kritiky byla i brožura nazvaná *Baťa bankrot* vydaná v roce 1932 komunistickou stranou.¹¹ Z komunistických autorů o Baťovi psali mj. Pavel Reiman, Ilja Erenburg a Julius Fučík.¹² Kritikou baťovského systému ze sociálnědemokratických pozic je práce novináře Rudolfa Philipa.¹³ Taktéž vycházely časopisy živnostníků ohrožovaných Baťou. Příkladem pozdní kritiky byl novinář Edvard Valenta, kterému se podle vlastních slov „dělalo špatně ze ‚svalnatých hesel‘ na plotě Baťovy továrny“¹⁴, zatímco ve třicátých letech měly jeho reportáže ze Zlína neutrální tón.¹⁵

Asi nejdůkladnější dobovou kritiku Baťovy ideologie nalézáme v románu T. Svatopluka (vlastním jménem Svatopluk Turek) *Botostroj* (první vydání 1933).¹⁶ Kniha popisuje průběh hospodářské krize v baťových závodech nazývaných zde „Botostroj“. Na pozadí krize se odvíjejí životní osudy lidí, kteří v tomto podniku pracují. Kladné postavy jsou zastoupeny Baťovým intelektuálně zaměřeným synem Antonínem, který je donucen vykonávat v závodu profesi dělníka, jeho přítelem malířem Prokopem, kterého firma obere o poslední groš, a přítelkyní Antonína, prostou, tichou a citlivou dělnicí Marií. Záporné postavy jsou zastoupeny samotným Tomášem Baťou, který působí spíš jako stroj než jako člověk, jeho násilnickým a surovým synem Jakubem, podlým a požitkářským ředitelem Kurzem a dalšími. Proti Baťově technokratické vizi světa staví T. Svatopluk humanistickou alternativu, která v knize splývá s ideály hlavních hrdinů protibaťovského odporu – komunistů.¹⁷ Ač je odpor autora k Baťovi a jeho podniku zřejmý, nemůžeme autorovi upřít důvěrnou znalost „šéfových“ názorů a hodnot. To činí z knihy významný pramen pro naše bádání.

Vydání *Botostroje* vyvolalo samozřejmě odpor baťovského tisku. V článku „Úpadková literatura a její šířitelé“¹⁸, publikovaném krátce po vydání knihy, čteme, že „celý tento pamflet vypadá přímo jako psychické zvracení člověka churavého, jehož duch reaguje na vše, s čím přijde do styku podobně, jako reaguje churavý žaludek na každou sebebezvadnější potravu“. V článku byla zveřejněna identita autora skrývajícího se za pseudonymem a byl zde označen za otce nemanželského dítěte, který přišel do Zlína bez halěře, teprve

¹¹ Aby prošla soukolím československé cenzury, museli ji poslanci KSČ předčítat v parlamentu jako interpelace.

¹² Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfašismu*, str. 17.

¹³ *Der unbekannte Diktator* (Zürich, 1933), *Stiefel der Diktatur* (Zürich, 1936).

¹⁴ Valenta, *Zil jsem s miliardárem*, str. 12.

¹⁵ *Tajemný Zlíňan*, Praha 1935.

¹⁶ T. Svatopluk byl pseudonym Svatopluka Turka. 1. vyd. Praha: Sfinx, B. Janda 1933.

¹⁷ Realita stalinského Sovětského svazu měla ovšem možná blíže k Baťově vizi světa než ke Svatoplukově.

¹⁸ Zlín, 25. 10. 1933, str. 3.

zde si vydělal slušné jmění a takto se za vše odvděčil. Naopak se autora zastával komunistický a sociálnědemokratický tisk.¹⁹ Svatopluk byl poté souzen v několik let trvajícím soudním procesu a román byl zabavován cenzurou.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, v baťovské literatuře se vyskytuje oslava několika hodnot, které podle našeho soudu vedou ke vzniku utopického myšlení a zároveň jsou nutným předpokladem pro uskutečnění utopií samotných. V následující kapitole si tyto hodnoty rozebereme. Jedná se o protestantskou etiku práce a životního stylu, biomoc a biopolitiku, pozitivní vztah k italskému fašismu, individualismus, kolektivismus a egalitarismus, modernizaci, vztah k dělnickému hnutí, Sovětskému svazu a československým komunistům. Protestantská etika sloužila k psychologické přeměně člověka v pracovitěho jedince, který racionálně nakládá s časem a středem jeho života je zaměstnání. Právě jedině takto strukturovaní jedinci mohli realizovat velké technické a společenské projekty a mohli je udržovat v chodu. Biomoc a biopolitika znamenaly cílenou regulaci lidských těl, která je taktéž potřebná pro jejich podřízení velkým projektům. Italský fašismus představoval společnost naplněnou pořádkem, kde neexistují konflikty a která svorně pracuje na plánu vlastní modernizace. Individualismus je pro uskutečňování utopií vhodný, neboť klade na první místo velké činy jedinců, ale kolektivismus je také potřebný, neboť jedině společné úsilí dokáže tyto činy zrealizovat. Pro uskutečnění utopií je tedy nutný individualismus pro vůdce a kolektivismus pro masy. Egalitarismus je také důležitý, neboť v baťovské utopii panovala představa, že každý má rovnou šanci na vzestup. Touha po modernizaci je pro uskutečňování utopií zásadní, neboť protiklad *současnost – utopie* znamená i protiklad *zaostalost – rozvinutost*. Používání rétoriky dělnického hnutí je důležité, neboť baťovská utopie má industriálně moderní charakter a nejpočetnější sociální skupinou, která se v ní měla nacházet, byli dělníci. Ještě by šlo hovořit o hodnotě amerikanizmu (tj. nápodoba průmyslové výroby a životního stylu USA). Spojené státy pro Baťu představovaly uskutečněnou utopii – panenská země proměněná během několika desítek let v první průmyslovou velmoc světa a iracionální imigranti plní přežitků ze starého světa, kteří se stejně rychle změnili v instrumentálně racionální jedince ovládané protestantskou etikou.

¹⁹ V dalším článku z téhož časopisu se autor a prostějovský textilní průmyslník Rolný podívoval nad skutečností, jak je možné, že se dosud nevykytl nikdo, kdo by v románě „pravdivě“ vyličil příběh Tomáše Bati (Rolný, Arnošt, *Kde byli spisovatelé*, Zlín, 29. 11. 1933, str. 8).

PROTESTANTSKÁ ETIKA

Baťovská pracovní etika se velmi podobá etice protestantské. Za její inspirační zdroj můžeme pokládat Baťův pobyt ve Spojených státech počátkem 20. století. Připomeňme si, s jakými protestantskými ctnostmi se setkáváme u Benjamina Franklina: „Zdrženlivost, mlčenlivost, pořádnost, rozhodnost, šetrnost, pracovitost, upřímnost, spravedlnost, uměřenost, čistotnost, klidnost, cudnost, pokora.“²⁰ Všechny tyto hodnoty se těšily mimořádné úctě i u Baťi. Podobně jako se Franklin obracel k mladým mužům, o nichž předpokládal, že mohou být na rozdíl od žen, dětí a starších lidí skutečným ztělesněním tohoto ideálu, obrací se k této skupině i baťovská propaganda.²¹ Dobré vlastnosti byly podle baťovské propagandy tyto: „Spořivost, samostatnost, družnost, pravdomluvnost, přemýšlivost, láska k rodičům, láska k představeným, morální hrdost, skromnost, rozvaha, tělesná čistota, sexuální čistota, přátelství, zdvořilost, poslušnost, soucit, ochota přinášet oběti, upřímnost, svornost.“ Podobně jako volal Franklin po mlčenlivosti, baťovská hesla hlásala: „čím méně slov, tím méně sporů“ a „šetři slovy“.²² Baťovský seznam obsahoval i špatné vlastnosti, z čehož můžeme cítit odhodlání „dohlížet a trestat“: „lehkomyslnost, tupost, drzost, zuřivost a vztek, marnivost, zvědavost, sobectví, nezdvořilost, lhavost, škodolibost, donašečství, nenávisť, závist, pokrytectví, pomlouvačství, pochlebnictví.“ K tomu byli dokonce přidáni tzv. nepřátelé mladého muže: „alkohol, nikotin, špatné knihy, špatná společnost, onanie, pruderie, nemorální lidé.“²³

Tak jako radí Franklin mladému muži vybrat si za povolání řemeslo či obchod, obrací se s podobnými radami k mladým mužům i Tomáš Baťa: „Za své zaměstnání zvolte svobodné živnosti, to je zemědělství, obchod a průmysl. Jen ve svobodné živnosti rozvíjí se život člověka plně. Jen v těch vítězí síla a nadání mužů bezpodmínečně. Síla těla i ducha budiž naše heslo. Vyhledejte zápasy! Nebojte se ran! Nezeslabujte svých těl neřestmi, jako pitím; kouřením, atd. Neřest je matka porážky. Ctnost, střídmost je cesta k vítězství. Zdar vám!“

Z výše uvedeného plyne Baťova nedůvěřivost k formálnímu a teoretickému vzdělání. Na dosažené vzdělání nebyl při přijímání nových zaměstnanců brán velký ohled, ani oba Baťové nedosáhli žádného formálního vzdělání, ačkoli si Jan Antonín později nechal udělit čestný doktorát brněnského vysokého učení technického. Autor *Botostroje* mluví přímo o pohrdání inteligencí a vkládá T. Baťovi do úst tato slova: „Najměte pasáka,

²⁰ Bell, Daniel, *Kulturní rozpory kapitalismu*, str. 78.

²¹ Protože Baťa upřednostňoval mladé zaměstnance, tři čtvrtiny obyvatel Zlína byly v roce 1930 věku od 15 do 44 let. (Steinführer, Annett, *Stadt und Utopie: Das Experiment Zlín 1920–1938*, str. 51)

²² Veselý, Vilém, *600 hesel*, str. 34. Vaculík nicméně uvádí, že se stejně zaměstnanci těmito hesly příliš neřídili (Vaculík, Ludvík, *Milí spolužáci*, str. 138.)

²³ Cekota, Antonín, *Baťa Neue Wege*, str. 103. Jeho seznam dobrých a špatných vlastností mladého muže – žáka Baťovy školy práce – se nám podařilo najít pouze v německém znění, takže český překlad může obsahovat drobné významové posuny.

najměte služku, poslední děvečku od krav. Člověk bezzemek, nádeník, chytí práci za rohy, nebojí se pěstí praštit, a dovede být právě tak dobrým ředitelem jako pohůnkem. Inteligent se kroutí, přemýšlí o věci, bádá o všem jak co popadnout, jak to neb ono možno. Nepotřebujeme takových lidí!“²⁴

BIOMOC, BIOPOLITIKA

Biomoc je pojem zavedený do společenských věd M. Foucauletem, podle kterého znamená stálou tendenci moderních států ovládat své poddané pomocí vytváření mnoha rozmanitých technik určených k podřízení lidských těl. Zatímco moc se v předmoderních společnostech opírala o hrozbu smrti, v době, kdy musí být moc ospravedlnována racionálně, je biomoc pojímána jako ochrana života. Biomoc znamená regulaci všech tělesných aktivit za účelem kvalitnějšího života.²⁵ Biopolitika je vlastní prosazování biomoci. Biomoc vede k utopickému myšlení, neboť obsahuje v sobě předpoklad určitého ideálu tělesně dokonalého a neměnného stavu člověka, k němuž je třeba dosavadního nedokonalého člověka vychovat. Ačkoli Foucault spojuje s biomocí především stát, můžeme ji nalézt i v praktikách jiných organizací, včetně průmyslových podniků.

Biomoc nejčastěji hovoří o životě v biologickém smyslu. Odkazy na život také nacházíme napříč celým dílem Tomáše Bati: „Moje práce má jen jeden účel: službu životu! Miluji život. Přál bych si ho žít desetkrát po sobě, třeba za nejhorších podmínek.“²⁶ Jindy hovoří o „vůli k životu a pokroku.“²⁷ Baťa ovšem už nevysvětluje, co má pojmem *život* na mysli. Z jeho vlastních článků je zřejmé, že jej používá jako synonymum pojmu práce či dokonce boj. Tyto pojmy se vyskytují v baťovském diskursu vedle pojmu život velmi často. Zdi Baťových továren nesly heslo „boj je otcem všeho“ a „nebojme se ran“. Aby nebyl obviněn z fašistických tendencí, vysvětloval baťovský tisk jeho pojetí boje jako „překonávání překážek“ či „soutěž“: „Civilizace, či vývoj společnosti znamená rozšiřování příležitosti k boji nebo – chcete-li – k soutěžení.“²⁸ Jiné výroky obou Baťů jsou nicméně dokladem, že pod pojmem boj rozuměli tvrdé až válečné střetnutí s nepřítelem, ať už jej představovala konkurence, nebo vlastní lenost, nerozhodnost či změkčilost.

Není náhodou, že ze sportů se těšil Baťově oblíbené nejvíce box (jednalo se ostatně o tehdy velmi populární sport). Boxu byla věnována v baťovském tisku řada článků. Box je označován za „výchovu pro náš všední život, pro náš každodenní zápas s překážkami,

²⁴ Tamtéž, str. 111.

²⁵ Foucault, M. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann a synové.

²⁶ Zlín, 12. 4. 1933, str. 2.

²⁷ Cekota, A., *Zlín - město životní aktivity*, str. 102.

²⁸ *Boj o první místo*. In Zlín, 18. září 1933. Roč. 3.

keré nám staví život v cestu“.²⁹ Časopis Zlín uváděl mezi požadavky, jež má v americké společnosti splňovat správný muž, také to, že „by měl mít trochu vědomostí o obraně a měl by zajisté být s to postarati se o sebe v šarvátce. Nepotřebuje se učit džiu-džitsu, staromódní box by mu postačil... Měl by se mu naučit tolik, aby dovedl přijmouti a dáti řádnou ránu do brady, ať již přátelskou, či ve zlosti.“³⁰

Posedlost biomoci lidským tělem nacházíme u Bati na četných místech. Lidské tělo je přirovnáváno ke stroji nebo motoru. Časopis Zlín otiskl článek s názvem „Lidské tělo nejdokonalejší motor.“³¹ Jeden z amerických autorů, který inspiroval Baťovo myšlení mluví o tom, že „vedení závodu by mělo mít stále na mysli, že dělník je fyziolo-chemický stroj, který vyžaduje času, aby nahradil vyplývaně síly spánkem a odpočinkem nebo cvičením.“³² Podle Bati je zas dělník bez určité péče jako „stroj bez oleje a bez rezervních dílů.“³³ Naopak zlínský podnik byl přirovnáván k lidskému tělu: Baťa prý „vybudoval závod v organismus velmi podobný lidskému tělu.“³⁴

S regulací lidského těla souvisí velký zájem biomoci o lidskou čistotu, správné fungování tělesných orgánů, vědecké zrození člověka v porodnici a v neposlední řadě o regulaci lidské sexuality. Baťa vedl své zaměstnance k hygieně, racionální životosprávě a plánování vlastního života. Svým zaměstnancům mimo jiné radil: „Kázněme především zaživací a vyměšovací ústrojí. Ráno naplníme dokonale prázdný žaludek a vyprázdňeme se. Nemusíme tak myslet dopoledne ani na restaurace, ani na toaletu. Naše obvyklá česká snídaně skládající se z kávy a rohlíčku je příčinou, že se nám práce dopoledne dost nedaří následkem prázdného žaludku. Odpoledne se nám nemůže práce dařit následkem přeplněného žaludku obědem, zejména jestliže jsme v poledne spolkli pořádný knedlík, můžeme si býti jisti, že nám odpoledne už nic nenapadne. Pracujeme-li převážně duševně, požívejme ovoce, mléko, zeleninu, lehké moučníky a málo masa. Když konáme těžkou práci tělesnou, požívejme hodně masa a knedlíků.“³⁵

Na Baťův zápal „civilizovat své zaměstnance“ upozorňuje i autor *Botostroje*: „(Je to) náš úkol zbavit ho (zaměstnance, pozn. SH) toho všeho, odšvítit, vysvléci ho z tzv. národního kroje a naučit ho oblékat se vzdušně, lehce, rozumně, po měšťsku... být zaměstnancem Botostroje znamená – pořádně se mýt, koupat, chodit v lehkém prádle, pracovat, chodit rovně, zhluboka dýchat, jíst a spát.“³⁶

²⁹ *Praktická hodnota boxu*. In Zlín, 1932, č. 42, str. 6.

³⁰ *Co by měl umět mladý muž, americké požadavky*. In Zlín. 8. týden. Únor, 1933, str. 4.

³¹ Zlín, 24. 5. 1933, str. 6.

³² Metcalf, *Vedení průmyslového podniku*, str. 86, cit. dle Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 37.

³³ Baťa, Tomáš, *Úvahy a projevy*. Sv. 1., str. 69.

³⁴ *Baťa vychovatel*. In Zlín, č. 29. 1932, str. 4.

³⁵ Cekota, Antonín, *Baťa: Myšlenky, činy, život a práce*, str. 308.

³⁶ Tamtéž, str. 146–147.

S biopolitikou velmi úzce souvisel i Baťou prosazovaný kult mládí. S tímto kultem operovala většina radikálních hnutí 20. století. Mladí lidé jim připadali jako nejsnáze formovatelný materiál a jako sociální skupina přirozeně nespokojená se světem ovládaným střední a starou generací. Většina pracujících v Baťových podnicích byla mladší 35 let. Velkou pozornost věnoval Baťa problematice školství a celkové výchově mládeže. Samozřejmě se jednalo především o mladé muže. Žena byla pokládána za bytost příliš blízkou přírodě a tudíž málo modernizovatelnou, rozumíme-li modernitou překonání přírody. K nejčastěji se vyskytujícím kladným pojmům v baťovském diskurzu je vedle slova „život“, „boj“, „síla“ a „stroj“ možné ještě přidat „mládí“.

Není náhodou, že se ve svých projevech oba Baťové obrací velmi často na mladé lidi. Součástí biopolitiky vůči mladým mužům byla podpora osobní tvrdosti, statečnosti, podřízení se kolektivu a disciplinovanosti. Za největší chybu dosavadní výchovy mladých lidí pokládal T. Baťa změkčilost. Ve svém projevu adresovaném mladým učňům říká: „Buďte hrdí, dobovační a odvážní. Buďte silní, zocelujte své paže sportem, pěstujte box, který je symbolem tvrdosti. Buďte přímí, nelekejte se překážek. Braňte se rozcitlivění, které oslabuje paži a myšlenku, plán a hatí cestu. Buďte tvrdí jako kámen a stroj.“³⁷ Podobně nechává Baťu promluvit i autor Botostroje: „Tvrdost, to je to největší dobro, co můžeš člověku prokázat. Člověk se alespoň ostřílí, zatvrdne a má se čím bránit. Změkčilost a celé to vaše profesorské pofňukávání, to je zkáza každého díla.“³⁸

Na jiném místě zase prohlašuje: „Naše práce denně nám nabízí ty nejkrásnější příležitosti. Volá tisíce mužů na vedoucí místa. Tato místa si žádají zdravého člověka. Žádají si od něho zdraví, pružnost ducha, bojovnost a věrnost. Zním nejkrásnější podmínky, které tyto vzácné vlastnosti vychovávají: Jsou to mládí a sport. Mládí horké a bojovné, chtivé a závodící, mládí pohotové a jásající v zápasu. Vyhleďte zápas. Naučí vás získati si sílu.“³⁹

K biopolitice vůči mladým lidem patřila internátní výchova. Ubytovací zařízení Baťových učňů svým kolektivním charakterem, přemírou různých zákazů a pravidel a dokonalým časovým naplánováním aktivity poněkud připomínalo panoptikum, jak o něm píše M. Foucault: „Baťovi muži jsou vychováni ve spartánském duchu. Vstávají v 5 hodin 30 minut. Den začíná dechovým cvičením v přírodě (10 min.). Následuje úklid a uspořádání místnosti, umývání těla, společná snídaneň. V 7 hodin nastupují svou práci v dílnách, odděleních a kancelářích závodu. ... Mladí muži spí v prostorných, vzdušných

³⁷ Pochylý, Jaroslav, *Baťova průmyslová demokracie*, str. 50. Podobně uvažuje také A. Hitler: „Mládež by v budoucnu měla být v našich očích štihlá a pružná, rychlá jako chrti, houževnatá jako kůže a tvrdá jako Krupova ocel.“ (cit. dle Roman, David, *Politologie*, str. 263.)

³⁸ Tamtéž, str. 77.

³⁹ Zlín, 23. 5. 1932, str. 2.

a světlých místnostech, vždy 22 v jedné místnosti.⁴⁰ Při podobných detailních rozpisech denních plánů nám musí přicházet na mysl slavný denní řád pařížského ústavu pro mladé vězně z poloviny 19. století, jak ho uvádí M. Foucault.⁴¹ Aby nebyl rytmus internátní výchovy narušen, zlítní učňové měli dokonce zakázáno navštěvovat o víkendech své rodiče⁴² a dokonce i ti, kteří pocházeli ze Zlína, museli bydlet na internátě.⁴³

Racionálnost Baťovy výchovy byla odůvodňována následujícími slovy: „Tento program, který vychovává mladého muže po celý den a noc, vede přirozeně k zesílení osobnosti. Buduje statečnost a sebedůvěru. Otužování, spánek při otevřených oknech, jimiž vniká proud zdravého vonného vzduchu z blízkých rozsáhlých lesů, tělocvik a hry podporující mládí v jeho zdravém vzrůstu, ... společné bydlení a společná práce učí smyslu pro spolupráci, úctě k druhým a družnému životu. Tomuto životu se museli téměř všichni teprve přizpůsobit, neboť to byl pro ně nový, jiný vzduch; není divu, že ze začátku několik rozmazlených odešlo.“⁴⁴

Posedlost biopolitiky plánováním se netýkala jen jednotlivých dnů, ale i delších časových období. Každý mladý muž měl za povinnost si vypracovat plán vlastní kariéry na dobu deset let po jednotlivých pololetích. Nejzajímavější z těchto plánů byly pak publikovány v baťovském tisku. Uvedme několik ukázek z předpokládaného životního plánu asi dvacetiletého mladíka: „1. pololetí. Rádlování podešví. Navštěvovat 1. ročník obchodní školy. Příjem 4800 Kč. Vzrůst úspor na 4300 Kč. ... 5. pololetí. Kancelářská práce v kontrolním oddělení prodejen. Kurs nákupců. Stavba chaty.⁴⁵ Příjem 6800 Kč. Úspory 10 000 Kč. ... 9. pololetí. Na deset měsíců studovat do *The Northern Polytechnic*, obor gumárenský v Londýně. Získat zkušenosti z anglického obchodu. Prohloubit jazykové znalosti. Stýkat se s mladou anglickou společností. Vydání 14 000 Kč. Příjem 0. Úspory 14 000 Kč. 10. pololetí. Vojenská služba. Poddůstojnická škola. Vydání 1 000 Kč. Příjem 0. Úspory 13 000 Kč. ... 15. pololetí. Cesta na malajský poloostrov za účelem nákupu gumy. Pomáhat zkušenému nákupci a učit se nakupovat. Učit se domorodým jazykům a zvykům. Získat si důvěru tamějších lidí. Příjem 50 000 Kč. Úspory 55 000 Kč. ... 19. pololetí. Návrat z ciziny. Práce v nákupním oddělení jako vrchní nákupce gumy. Získat technické a organizační schopnosti pro postavení ředitele. Pilotní kurz. Příjem 80 000 Kč. Úspory 250 000 Kč. 20. pololetí. Skupinářem v nákupním oddělení. Založit rodinu. Koupit si automobil a víkendovou chatu. Příjem 100 000 Kč. Úspory 25 000 Kč.“⁴⁶

⁴⁰ Cekota, Antonín, *Baťa: Myslenky, činy, života a práce*, str. 187.

⁴¹ Foucault, Michel, *Dohlížet a trestat*, str. 36–38.

⁴² Steinführer, Anett, *Stadt und Utopie, das Experiment Zlín 1920–1938*, str. 66.

⁴³ Pohora, Jiří, *O školství a výchově*, str. 27.

⁴⁴ Cekota, Antonín, *Baťa: Myslenky, činy, života a práce*, str. 188.

⁴⁵ Měl tím na mysli trampskou chatu na za tímto účelem pronajatém pozemku.

⁴⁶ Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 186–187.

Součástí biopolitiky je i racionální ovlivňování lidské sexuality. Ačkoli zde se mohl Baťův podnik obávat státních postihů, máme doloženo, že se pokoušel o aktivity i na tomto poli. Kučera uvádí, že sociální oddělení firmy Baťa pronikalo do soukromí zaměstnanců a cituje jednu z baťovských příruček: „Je potřeba poradit i ve výběru nevěsty nebo ženicha. Je nebezpečné nutit ke sňatku, ale je také nebezpečné nevsímat si toho... klidné manželství nejvíce podporuje mužovu výkonnost a štěstí. Je třeba ukáznovat i záletné manžele a záletné manželky... I když tomu budou někteří lidé říkat mravnostní policie a budou chtít tomu dávat nádech něčeho asociálního, tož je třeba to dělat a nedbat kritiky.“⁴⁷ Na vměšování podniku do života zaměstnanců si stěžoval i Edvard Valenta. Podle jeho slov dokonce existovala jakási sexuální komise, která prověřovala, jestli se k sobě oba mladí lidé hodí. Součástí tohoto prověřování byla i tělesná prohlídka mladého páru před komisí.⁴⁸ Na kontrolu lidské sexuality upozorňuje i autor románu *Botostroj*, který mu vkládá do úst tato slova: „(Toto je) naše taneční místnost, kde se tak vzorným způsobem dbá o pořádek a kde pod vaším dozorem panuje taková čistota a správný poměr našich mužů a žen.“⁴⁹

Racionální a modernizované mělo být i přivádění dětí na svět. Mnohé z Baťových zaměstnankyň byly překvapeny, že se jejich porod měl odehrávat v porodnici, zatímco ve venkovských oblastech východní Moravy a západního Slovenska, odkud většinou pocházely, se stále rodilo doma. Na své úspěchy v oblasti porodnictví byl Baťa patřičně hrdý. Ani zde se ovšem nevyhnul poněkud fordistickému pojetí celého procesu. Fotografie novorozenců ležících vedle sebe jako na běžícím pásu v propagandistické knize podniku je doprovázena titulkem: Týdenní úroda, seřazená v porodním paviloně Baťovy nemocnice.⁵⁰

POZITIVNÍ VZTAH K ITALSKÉMU FAŠIZMU

Zřejmým, byť zamčeným vzorem pravděpodobně Tomáše a zcela zřetelně Jana Antonína Bati byl Benito Mussolini. Důkazem jsou nám jeho vlastní slova, občasné formálně neutrální, ve své podstatě však obdivné články o italském fašismu vycházející v baťovském tisku a svědectví dobových současníků, např. E. Valenty. Pozitivní vztah k italskému fašismu nebyl mezi podnikateli té doby ničím výjimečným. Pro utopické myšlení obou Baťů bylo podstatné, že fašismus představoval v mnohém předobraz společnosti, jakou oni sami zaváděli ve svém podniku a chtěli by zavést i v celé společnosti.

⁴⁷ *Výběr a výchova průmyslového člověka*, str. 139–140 cit. dle Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfašismu*, str. 27.

⁴⁸ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardářem*, str. 19.

⁴⁹ Tamtéž, str. 77.

⁵⁰ Cekota, Antonín, *Zlín – město životní aktivity*, str. 81.

Takové zřízení se vyznačovalo absencí politického hašteření, paternalistickým vztahem státu k obyvatelům, pořádkem a mohutnou modernizací. Samotná správa podniku i města Zlína se podobala autoritářskému státu. V podniku neexistovaly nezávislé odbory a politické strany zde nesměly vyvíjet svou činnost. Ve třicátých letech byla ve městě jednotná baťovská kandidátka, proti které se ostatní politické strany s výjimkou komunistů neodvažovaly kandidovat. Baťovu Zlín se říkalo „republika v republice“.⁵¹

První zastávkou na propagandistické cestě J. A. Bati kolem světa roku 1937 byla – jak jinak – Itálie. Jeho zápisky z této země začínají slovy obdivu k italským autostrádám. Na dalších stránkách čteme: „Je to vybudovaná země. – Silnice jsou betonové a asfaltové. Řeky v městech obkládané kamennými kvádry. ... Lidé chodí po ulicích čistí. Z továren vycházejí upravení, i když ve skromných šatech, muži i ženy učesaní a vymydlení. Žebráků není. – Není? – Není. – Přinejmenším jich není vidět. V Itálii, kde byli smutně proslaveni ve stovkách cestopisů. Nějak ten lid, tento národ se narovnal... Bourají se tu ulice, aby je znovu celé vystavěli. – Stavějí nádraží, nemocnice, školy, silnice, vysušují bažiny a na nich staví města. Ale hlavně: mění člověka. Dávají mu příčinu býti pyšným nikoliv na ideje, ale na práci vlastního národa... Jde o to naplnit lidi důvěrou v budoucnost a v sebe. Zlomit v nich ten pocit otravy, nihilismu, máchání rukou, pocit nejistoty a nadprávi i bezprávi lidových mas. To je to, co se zde podařilo. To je to, co zde udělalo z národa lenochů a žebřáků národ aspirující státi se prvním národem světa, nebo aspoň Evropy.“⁵² Na jiné stránce této knihy Baťa nicméně opatrně prohlašuje, že „není fašista“ a že Československo nemá možnost jíti cestami Itálie.⁵³ Podle Valenty vedl obdiv J. A. Bati k Mussolinimu dokonce tak daleko, že si zřídil i vlastní kancelář podle vzoru pracovní duceho.⁵⁴

Baťovský časopis Zlín čas od času publikoval články popisující neutrálním, místy do sympatií přecházejícím tónem poměry ve fašistické Itálii. Články očividně sympatizující s italským fašizmem, které se mohly stát předmětem zásahů cenzora, byly přebírány ze zahraničního (nejčastěji britského) tisku. V článku „Musolini, syn kováře, zedník, učitel, žurnalista a budovatel Itálie“⁵⁵ se píše, že tento muž „vytvořil moderní Itálii... a v jeho prostředí, za daných okolností nemohl nikdo jinak jednat.“ Mussolini prý „žije prostě, nepřijímá platu od státu, protože dílo lásky se nedá hodnotit penězi... Tvůrčí lidé bývají vždycky osamělí. Ani jeho žena, ke které chová něžnou náklonnost a hlubokou úctu,

⁵¹ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardárem*, str. 31, 34. Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 42.

⁵² Baťa, Jan Antonín, *Za obchodem kolem světa*, str. 38, 39.

⁵³ Tamtéž, str. 45.

⁵⁴ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardárem*, str. 34.

⁵⁵ Zlín, červenec, 1932, týden 28, str. 3.

jej dokonale nezná.⁵⁶ Časopis samozřejmě nezmiňoval četné Mussoliniho milenky ani tisíce obětí „díla lásky“.

V říjnu 1933 zveřejnil časopis Zlín fotografii nadživotní sochy Herkula s řadou svalnatých sportovců a komentářem pokoušejícím se o zachování neutrálního tónu: „Skvělý obrázek nemůže pocházeti odjinud než z klasické země pod modrým nebem – z Itálie. Jest to momentka z tréninku mladých italských atletů na Mussoliniho fóru, postaveném Mussolinim pro italskou mládež sportovní. Dnešní sportovní Itálie vede svou činnost v tradici starého Říma a vědomě shlíží se v jeho vzorech.“⁵⁷

Baťovský časopis *Výběr* přetiskoval různé články ze světového tisku obzvláště anglosaského původu. V zahraniční politice obvykle podporovaly uznání fašistických režimů a jejich „legitimních“ nároků. Například v roce 1935 šlo o články „Proč neuzavřít přátelství s Německem?“⁵⁸, který volal po anglicko-německém sblížení, nebo „Ideální typy lidí ve srovnání s typem fašistickým“⁵⁹ nebo „Může se Habeš udržeti jako samostatný stát?“⁶⁰ Články s protifašistickou tematikou uveřejňovány nebyly.

Vztah obou Baťů k německému nacionálnímu socialismu byl komplikovanější. Baťové bezpochyby neměli rádi demagogy a pouliční křiklouny, jakým byl v jejich očích Hitler. Naopak jim nepochybně imponoval pořádek, technický rozvoj a modernizace v Německu po nacistickém uchopení moci. Vzhledem k protinacistické zahraniční politice Československého státu a existující cenzuře museli bezpochyby o mnohém mlčet, zatímco své sympatie k fašistické Itálii mohli vyjadřovat bez větších problémů. Z tohoto důvodu je dnes jejich vztah k nacistickému Německu možno pouze odhadovat. Mezi baťovskými hesly se vyskytlo jen jedno zřetelně parafrázující rétoriku nacionálních socialistů „Jeden závod, jeden zájem, jeden cíl“⁶¹ Vlastní česká identita, stejně jako obchodní zájmy v zámoří, bezpochyby vedly J. A. Baťu po roce 1939 k emigraci a k přenesení sídla firmy do Spojených států, neboť si uvědomoval, že při hospodářské blokádě Německa by mohl o své impérium přijít a patrně si nebyl jist, jakou politiku nacisté zahájí vůči firmám, jako byla ta jeho.

S německým nacizmem spojoval Tomáše Baťu obdiv k tzv. nordické rase (ačkoli on tím myslel lidi žijící na severu, zatímco nacisté především Germány). O tom svědčí několik jeho naivních úvah na téma, jak se člověk severský naučil v boji s tvrdou přírodou složitějšímu myšlení, zatímco jižní člověk se díky mírnému klimatu naučil změkčivosti a pohodlnosti. Severský člověk je podle Baťi dodnes živ z hrdinství. Asi nejsilněji

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ *Síla a krása*, In Zlín, 20. listopadu 1933, str. 5.

⁵⁸ *Výběr*, 1–6, 1935, str. 14–16.

⁵⁹ Tamtéž, str. 27–31.

⁶⁰ Tamtéž, str. 233–240.

⁶¹ Cekota, Antonín, *Zlín – město životní aktivity*, str. 109.

zaznává obdiv k nordické rase z jeho básně „Jsem severan“: „Jsem severan. Nikdo není víc. Můj erb je plavý vlas a sněhobílá líc.... Mám zdravé čisté tělo, protože jsem severan. Mám tvořivého nezlomného ducha, protože jsem severan.“⁶² Jak uvádí Jandík, v těchto názorech je patrná inspirace myšlením jednoho ze zakladatelů teoretického rasizmu H. S. Chamberlaina, který nepovažoval za nordickou rasu pouze Germány, ale i na severu žijící Slované a Kelty, dále dánského spisovatele J. V. Jensena, autora knih (*Dlouhá cesta, Ledovec*) pojednávajících o historickém vzestupu nordické rasy, a F. Nietzscheho, jehož myšlenky byly na počátku století známy i v kruzích zlínské inteligence, kam podle Jandíka docházel i Tomáš Baťa.⁶³

S pozitivním vztahem k italskému fašismu souvisel i kult osobnosti Tomáše Bati, prosazovaný zejména po jeho tragické smrti v roce 1932. Reportáž z jeho pohřbu v závodním časopise Zlín byla uvedena titulkem „Tomáš Baťa zasloužil se o národ a stát“⁶⁴ ve zřejmé narážce na prezidenta Masaryka. Zemřelý byl obdařen dalšími epitety, „první občan našeho města“ a „zakladatel a budovatel Velkého Zlína“, a byl stavěn do jedné řady s nejdůležitějšími osobami národního panteonu: Havlíčkem, Tyršem a Masarykem.⁶⁵ Ve Zlíně byl Baťovi zbudován jeho památník – dvoupatrová moderní budova se stálou expozicí o jeho životě a díle, kde byla vystavena i přesná kopie letadla, v němž T. Baťa zahynul.

Téměř vše, co oba Baťové vybudovali, bylo po nich pojmenováno: ve Zlíně byla Baťova nemocnice, Baťova škola práce, největší ulice města se nazývala Baťova třída, firmou postavený kanál zesplavňující řeku Moravu nesl název Baťův, nová čtvrť Otrokovic se také nazývala Baťov a na mapě v níže zmíněné publikaci *Budujeme stát* bylo takto dokonce označeno celé město Otrokovice. V propagačních knihách byla kromě fotografií Zlína vyobrazována i rodná chalupa Tomáše Bati.⁶⁶ Na jiné propagační pohlednici vidíme čtyři fotografie nových zlínských staveb a vprostřed se nachází tvář J. A. Bati, ačkoli se jeho kult jinak příliš neprosazoval. Podle vzoru dějin mnoha slavných hnutí nabízel baťovská propaganda příběh o „otci zakladateli“, Tomášovi, a „synovi“, který dovedl dílo k dokonalosti (přestože byl Jan Antonín o hodně mladším bratrem Tomáše).

Vysloveně politické ambice nalézáme ovšem teprve u Jana Antonína. Podle Valentý se chtěl Tomášův nástupce ve druhé polovině třicátých let stát dokonce československým prezidentem. Jeho knihu *Budujeme stát pro 40 miliónů obyvatel* je možno číst jako

⁶² Jandík, Stanislav, *Železní tovaryši*, str. 312. Nepochopením Baťovy zřetelné inspirace rasovou teorií je článek Jiřího Pernese „Tomáš Baťa a jeho politické názory“. Autor komentuje Baťovu báseň slovy: „Baťa byl hrdý sám na sebe a byl pyšný na svůj původ. Pokládal se za Valacha, za Moravana, za Čechoslováka. Ale především si cenil toho, že se narodil jako Evropan, či – jak to on sám charakterizoval – jako Severan.“ (*Tomáš Baťa a jeho politické názory*, str. 49).

⁶³ Jandík, Stanislav, *Železní tovaryši*, str. 308.

⁶⁴ Zlín, č. 21, 1932, str. 3.

⁶⁵ *Baťa vychovatel*, Zlín, č. 29, 1932, str. 4.

⁶⁶ Cekota, Antonín (ed.) *Baťa: Men and work*, str. 90.

jeho vlastní politický program. Dokonce si nechal udělit i čestný doktorát brněnské techniky, ale nabubřelost celé akce prý vzdělané současníky naplňovala trapností.⁶⁷ Jeho rostoucí byzantinismus dokresluje fakt, že ve druhé polovině třicátých let zakoupil zámky Napajedla a Bojnice, ačkoli patřil stejně jako jeho bratr Tomáš k obdivovatelům vrcholné moderny.⁶⁸ Pravá chvíle pro Jana Antonína přišla v okamžiku vzniku tzv. druhé republiky. Do nové vlády prosadil svého manažera Hugo Vavrečku a zlínského starostu Dominika Čiperu. Baťovo jméno patřilo ke zvažovaným kandidátům na prezidentský stolec.⁶⁹ Také hospodářský a sociální program druhé republiky je zřetelnou parafrází Baťovy knihy *Budujeme stát*. Podle ideových programů druhé republiky: „Společnost měla pracovat rychleji, hospodárněji a levněji. Rozsáhlý geologický průzkum prý objeví skryté surovinové poklady země, železniční tratě budou elektrifikovány a vybaveny nejmodernějšími vagóny. Slibovaný most přes pražské Nuselské údolí a pražská polopodzemní rychlodráha budou konečně skutečností... Velké státní investiční akce rozšíří leteckou dopravu, zbudují průplavy labsko-dunajsko-oderské a dálniční síť.“⁷⁰

INDIVIDUALIZMUS, KOLEKTIVIZMUS A EGALITARIZMUS

Obvykle bývají individualizmus a kolektivizmus stavěny do ostrého protikladu. Baťovo myšlení nám ukazuje, že k sobě mohou mít naopak velmi blízko. Tomáš Baťa vycházel ve svém přesvědčení z předpokladu, že to jsou především velcí muži, kdo dokáže pohnout světem, zatímco běžní lidé mohou především ochutnávat plody jejich práce: „Tisíce lidí mohou trávit svůj volný čas na hřištích, vzděláváním se nebo v zábavách, když několik mužů, majících povinnost vůdců, obětuje své síly...“⁷¹ Každý se měl podle Bati pokoušet stát se takovým velkým mužem. Spřízněný anglosaský autor, jehož práce byly ve Zlíně překládány, psal: „Jedním z nejlepších a nejučinnějších prostředků k povzbuzení důvěry je čtení životopisů velkých mužů... Kdybych sestavoval knihovnu pro děti a mladé lidi anglického národa, dal bych do ní alespoň polovinu knih líčících životopisy velkých mužů.“⁷² Pak není překvapivé, že pro J. A. Baťu „demokracií nerozumí se nivelisace, nýbrž uvolnění cesty nejlepším a nejsilnějším.“

Vrcholem individualizmu bylo založení elitní školy pro mladé muže Janem Antonínem, ve které se vedle dělnické práce v továrně měli učit zvykům gentlemanů (nošení fraku, chování ve společnosti, cizím jazykům, jízdě na koni, golfu a tenisu). Škola se začalo říkat – jak jinak – Tomášovci. Tento nápad se ovšem v rovnostářském českém

⁶⁷ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardářem*, str. 51.

⁶⁸ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Jana Bati*, str. 46.

⁶⁹ Rataj, Jan, *O autoritativní národní stát*, str. 40.

⁷⁰ Lidové noviny, 28. 2. 1939, č. 47; Poslední list, 15. 10. 1938, č. 286; Kutnar, F., *Generace Brázdy*, Praha 1992, s. 142 aj., cit. dle Rataj, *O autoritativní národní stát*, str. 142.

⁷¹ Cekota, Antonín, *Zlín – město životní aktivity*, str. 99.

⁷² Casson, *Moc sebedůvěry*, str. 59, cit. dle Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 43.

prostředí těšil posměchu.⁷³ Naivní snaha dohnat habitus vyšších vrstev fordistickým způsobem masové výroby „gentlemanů“ samozřejmě nemohla uspět.

Na druhou stranu se v baťovském myšlení projevoval i silný kolektivismus a rovnostářství. Pracující měli mít vypěstovanou sounáležitost s podnikem, silní jedinci se měli obětovat ostatním, každý měl mít stejnou šanci se vypracovat. Tento postoj byl bezpochyby ovlivněn dobovou atmosférou, která byla silně kolektivistická a v Československu i v Baťově vzoru, USA, rovnostářská. Tomáš Baťa zdůrazňoval, že ani jeho syn nebude mít žádné výhody oproti ostatním, spíš to bude mít ještě těžší: „Můj syn nemá ani tu vyhlídku, jako mnohý synek chudých rodičů – státi se pánem. Nebude studovati ani střední ani vysokou školu. Po vyjití měšťanské školy stane se svobodomyšlným živnostníkem, jako je jeho otec.“⁷⁴

V rozporu s proklamovaným ideálem, že se může u Bati „vypracovat“ každý, byla podle Valenty skutečnost, že ve Zlíně nacházeli velmi dobře placená zaměstnání i synové vysoce postavených politiků.⁷⁵ Podle Kučery se jednalo o syny ministrů Engliša, Udržala a Černého.⁷⁶ Baťovské ideály bylo v tomto případě nutné obětovat korupčním praktikám. Určitým nepřímým důkazem je skutečnost, že J. A. Baťa zdůrazňoval na setkání s rodiči mladíků vzdělávajících se v jeho škole, že „protekce tu není“ a zmiňoval skutečnost, že kancelářským pracovníkům sníží plat na osmdesát korun týdně, pokud neprokáží, že dovedou dělat boty.⁷⁷

Kult neomezené sociální mobility převzatý z amerického mýtu „od čističe bot k milionáři“ dobře souzněl s kultem mládí. Časopis Zlín otiskoval pravidelnou rubriku s názvem „Byl jednou jeden chudý hoch“, která obsahovala příběhy o slavných podnikatelích a politicích pocházejících z chudých poměrů. Tomáš Baťa ve svém projevu k mladým prohlašuje: „Vy, mladí muži, vykročte s odvahou do světa. Nermuťte se tím, že vaši rodiče nemohou nebo nechťejí vás vydržovat na školách. Celý svět je škola a nejlepším učitelem je práce, nejlepším pomahačem je chudoba. Většina vynikajících mužů naší doby opouštěla rodný krov s uzlíkem zrovna tak malým jako vy. Velikost naší doby je v tom, že i ta nejvyšší místa v republice jsou dostupná chudému muži. Záleží jen na něm a na jeho schopnostech a vytrvalosti, aby jich dosáhl.“⁷⁸

⁷³ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Jana Bati*, str. 47.

⁷⁴ Baťa, Tomáš, *Můj poměr k práci*, In Zlín 1932, 20. týden, str. 1 (článek byl napsán v roce 1927).

⁷⁵ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardárem*, str. 31.

⁷⁶ Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfašismu*, str. 15.

⁷⁷ Zlín, 2. 5. 1933, č. 18, str. 5.

⁷⁸ Pochylý, Jaroslav, *Baťova průmyslová demokracie*, str. 50.

MODERNIZACE

Oba Baťové byli skutečnými apoštoly modernizace. Staré pro ně znamenalo špatné, nehybné a upadající. Příroda pro ně byla silou, kterou je třeba zkrotit. Techniku bylo třeba zanést do těch nejzapadlejších koutů světa. Problematické stránky moderní techniky si vůbec nepřipouštěli. Moderní svět měl být místem rovných ulic, rychlé dopravy, měl být čistý, prostorný a racionálně plánovaný. Obdiv k modernizaci dospěl dokonce v jakési její zbožštění: baťovský časopis Zlín např. přinášel články typu „Milujme stroje.“⁷⁹

Zlín se ve dvacátých a třicátých letech stával laboratoří takto plánovaného světa. Bylo mu dokonce baťovskou propagandou přezdíváno „město životní aktivity“. Starosta města Dominik Čipera prohlašoval: „Započali jsme s odstraňováním úzkých, křivých maloměstských uliček, abychom je nahradili rovnými, širokými, vzdušnými třídami, jak toho nový zdravý život a jeho zrychleně životodárné tempo vyžaduje. Odstranili jsme bláto a nečistotu z našich ulic dlážděním a asfaltem.“⁸⁰ Podle T. Svatopluka Tomáš Baťa nechápal ani příliš kulturu nebo historické památky. Svatopluk mu vkládá do úst tato slova: „Nezajímá mě ostatně plíseň středověku, miluji sílu, stroj. Praha mi připomíná dobu kamennou, i s lidmi... Já miluji ocel, dobu oceli, páry, elektřiny.“⁸¹ Ideálem jsou pro něj rovné ulice, industrializovaná krajina protkaná dálnicemi a novostavbami sídlišť: „Pořád ještě ulice nejsou jako přímky, pořád ještě nejsou všechny stráně rozvezeny do úžlabin, pořád ještě Botosroj není stotisícovým městem, pořád ještě není řeka splavná velkým lodím.“⁸² Jedním z mála realizovaných plánů baťovské modernizace Československa se stalo zesplavnění úseku řeky Moravy mezi Otrokovicemi a Sudoměřicemi v letech 1934–1938 (tzv. Baťův kanál), zatímco z pokusu vybudovat u Zlína dálnici zůstalo jen zemní torzo a dva rozestavěné mostky.

Vrcholem vší modernizace bylo pro Tomáše Baťu letectví. „Vzduch je naše moře“, psal Baťův tisk.⁸³ Samotný Tomáš Baťa se stal obětí letecké katastrofy. Jan Antonín zase v letadle vyrážel na svou propagandistickou cestu kolem světa a sám byl nadšeným pilotem.⁸⁴ Ve Zlíně dokonce existovala i továrna na malá letadla.⁸⁵

Modernizační třeštění šlo podle Valenty dokonce tak daleko, že Baťův poradce Berty Ženatý, chtěl ve dvacátých letech nahradit v příbězích pro děti pohádkové postavy chyt-

⁷⁹ Zlín, 1. 2. 1932, str. 2.

⁸⁰ *Věřme sobě, věřme lidem, věřme své práci*, Zlín, 30. 11. 1933, str. 1.

⁸¹ Tamtéž, str. 282.

⁸² Tamtéž, str. 117.

⁸³ Baťa, Jan Antonín, *Za obchodem kolem světa*, str. 24.

⁸⁴ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Jana Bati*, str. 40.

⁸⁵ Tamtéž, str. 39).

rými a zručnými průmyslovými pracovníky a vedl o tom s Valentou podle jeho vzpomínek dokonce polemiku na stránkách tisku.⁸⁶

S kultem modernizace souvisel i kult vynálezců. Na plánovaném náměstí ve Zlíně měl být jakýsi pantheon největších vynálezců světa. Nejpřednější místo mezi nimi měl zaujímat pomník T. A. Edisona, kterého Tomáš Baťa velice obdivoval. Tento vynálezce byl často zmiňován v baťovském tisku i v článkách Bati samotného, a když roku 1931 zemřel, byla na jeho památku ve Zlíně uspořádána velkolepá smuteční slavnost. Určitý Edisonův kult jako hlavního Baťova ideového inspirátora byl nicméně brzy zastíněn kultem T. Bati samotného.

Velkým zdrojem modernizačních baťovských plánů byl fordizmus a taylorizmus. Fordizmem označujeme přístup k průmyslové výrobě, který se zaměřuje na produkci co největšího množství standardizovaného zboží pomocí racionalizované výrobní technologie (především výrobní linky). Svůj název dostal od výroby proslulého automobilu *T* Henryho Forda. Taylorizmus, zvaný též „vědecké řízení“, bylo dobové učení o lepší organizaci práce, racionalizaci pohybů pracovníků, výběru nejtalentovanějších pracovníků k provádění jednotlivých úkonů, to vše doprovázené důkladným systémem záznamů a kontroly.⁸⁷

Vedle taylorizmu byl ve Zlíně pod vlivem zmiňovaného Bertý Ženatého zaváděn i tzv. bedauxizmus⁸⁸, což byla radikalizovaná forma předchozího učení.

Součástí taylorizmu (i protestantské etiky) byla posedlost časem a snaha dokonale využít každou vteřinu. Mnohé z Baťových hesel obsahovaly požadavek na maximální využití času: „Čas – víc než peníze“, „Dnes, ne zítra“, „Čas pracuje pro schopné“, „Buď první, budme vítězi“, „Den má 85 400 vteřin“. Od času je velmi blízko k pohybu, rychlosti a životu: „Pohyb je život – nehybnost smrt“, „v rychlosti je síla“, „silní milují život“ hlásala jiná hesla. Ve své lásce k rychlosti a naprosté důvěře k technice šel J. A. Baťa tak daleko, že si dokonce nechal zřídit kancelář ve výtahu. Jak uvádí Valenta, stejně se příliš nepoužívala, nicméně byla oslavována baťovskou propagandou. Podobnou „na efekt“ vypočítanou akcí byl návrat J. A. Bati z cesty kolem světa do Zlína, symbolicky zvolený na Svátek práce v roce 1937. Aby se náhodou nezpozdl, raději už před tím čekal dva dny ve Vídni.⁸⁹

⁸⁶ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardárem*, str. 12.

⁸⁷ Taylorizmus byl obdivován i V. I. Leninem, který psal: „Taylorův systém... poji v sobě... jak rafinovanou bestialitu buržoazního vykořisťování, tak řadu velmi cenných vědeckých vymožeností na poli mechanických rozborů pohybů při práci.... Sovětská republika musí stůj co stůj převzít všechno cenné z vymožeností vědy a techniky v této oblasti.“ (Lenin, *Spisy*, sv. 27, str. 254)

⁸⁸ Eduard, *Žil jsem s miliardárem*, str. 29. Pojmenováno podle amerického miliardáře francouzského původu Charlese Bedauxe (1887–1944), který založil jednu z prvních konzultantských firem v oblasti marketingu.

⁸⁹ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Jana Bati*, str. 48.

VZTAH K DĚLNICKÉMU HNUTÍ, SOVĚTSKÉMU SVAZU A ČESKOSLOVENSKÝM KOMUNISTŮM

Dvacátá a třicátá léta byla dobou vrcholu síly dělnického hnutí. V západní Evropě zasedly sociálně demokratické strany do vlád a prosazovaly společně s odbory sociální zákonodárství. V Rusku zvítězily politické síly, které zde začaly budovat nekapitalistickou společnost. Kapitalistické panství bylo zdiskreditováno světovou válkou. Podnikatelé si to vše dobře uvědomovali a cítili, že je třeba na tuto skutečnost reagovat. Ani oba Baťové nebyli výjimkou. Podle Kučery se pokoušeli přesvědčit pracující o tom, že nejsou kapitalisty jako všichni ostatní továrníci, pomocí čtyř tvrzení: 1. Podnikatel i zaměstnanec mají společné zájmy. 2. Podnik není majetkem vlastníka. 3. Každý ze spolupracovníků je strůjcem svého štěstí a každý se může vypracovat. 4. Každý zásah do poměru mezi podnikatelem a zaměstnancem narušuje vzájemnou spolupráci a musí být odmítnut. Každé porušení této spolupráce poškozuje veřejnost. Nejsou dovoleny nezávislé odbory.⁹⁰

V rámci své ideologie, že nejsou běžným kapitalistickým podnikem, se oba Baťové (a obzvláště Tomáš) hlásili k tradicím dělnického hnutí. Největším svátkem Baťových podniků byl První máj, který firma každoročně organizovala. Oba Baťové zde pronášeli své projevy a nejlepší pracovníci byli dekorováni medailí podniku. Na dochovaných fotografiích vidíme mnohatisícové zástupy pochodující pod slavobránami s nápisy „věrnost práci“, „zdravý rozum“, „vysoké mzdy“, „vzájemná důvěra“, „účast na zisku“, „závodění“, „služba“.⁹¹ Dav nese transparenty vyrobené reklamním oddělením závodů s nápisy: „práci část“, „chceme volný mezinárodní obchod“, „halíř je velký peníz“ a „budme z ocele, ne ze skla“. Na obraze zachycujícím oslavu vidíme v čele průvodu nést obří – několik metrů vysoký – glóbus. Celou jednu polokouli zabírá nápis Baťa. K Prvnímu máji 1937 byla vydána kniha *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí*, o níž pojednává následující kapitola, a J. A. Baťa

Obr. 1: První máj 1933 v Baťově podniku

Zdroj: Zlín, úterý 2. května 1933, str. 1.

⁹⁰ Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfášismu*, str. 18. Jednotlivé body této argumentace se samozřejmě velmi podobaly argumentaci sovětského režimu: 1. Strana a její vedení má stejné zájmy jako lid. 2. Výrobní prostředky patří všemu lidu – sovětské všichni jsme si rovni. 3. Každá kritika vedení strany je protisocialistická, poškozuje Sovětský svaz na mezinárodní scéně a musí být odmítnuta. 4. Nejsou dovoleny nezávislé odbory.

⁹¹ Zlín, 2. 5. 1933, č. 18, str. 1.

se triumfálně vrátil ze své propagační cesty kolem světa přímo na prvomájové shromáždění.

Baťovská propaganda také používala některé symboly dělnického hnutí. Na plakátech se objevuje motiv pěsti, tolik rozšířený v komunistické propagandě. Na vyobrazení z druhé poloviny třicátých let pěst rozbíjí nápis „drahota“.⁹² Podobně byl využíván i další motiv užívaný často tehdejší levicí – ruka drtící hady opatřené nápisy „štváči“, „pomlouváči“, „placení agitátoři“, „pesimisté“, „zbabělci“.⁹³ Hlavní náměstí ve Zlíně neslo název „Náměstí práce“.⁹⁴

Na značnou prestiž Sovětského svazu mezi dělnictvem a jeho úspěchy ve 30. letech reagovala baťovská propaganda častým psaním o realitě Sovětského svazu, které se pokoušelo o neutrální tón. Baťovský tisk zveřejňoval ve 30. letech články s názvy „Jak pracují a žijí lidé v Rusku“ nebo „Život v ruské továrně“⁹⁵, kde sice na jednu stranu zdůrazňoval, že se podobný režim nemůže uplatnit u nás, ale na druhou stranu psal, že „sověty... vyvíjí mnohem energičtější úsilí než carská vláda“ a „že při budování ruského státu naskýtají se velké hospodářské příležitosti“.⁹⁶

Baťovský tisk dokonce čas od času zmiňoval podobnosti mezi cíli obou systémů, pouze zdůrazňoval, že u nich ve Zlíně to dělají lépe: „Mezi konečnými cíli není žádných rozdílů. Oba systémy se snaží o všeobecné blaho. Rozpory jsou zdánlivé, neboť cesty jsou různé. Moskva chce odstranit závist mezi lidmi, Zlín používá závisti jako vzpružiny k dosažení většího blahobytu. V Rusku nesmí být žádný pánem, u nás musí být každý pánem. Moskva chce všechny lidi najednou vyřazením přirozené soutěže přivést k blahobytu, my jsme naše lidi vedli rok od roku k většímu blahobytu, jak to odpovídalo schopnostem a vůli každého jednotlivce. Myslím, že Zlín dosáhne cíle dříve než Moskva.“⁹⁷

Ze sovětských inovací se těšilo u Baťi velkému zájmu hnutí stachanovců. Zlínské podniky již od dvacátých let zaváděly soutěže mezi jednotlivými dílnami a jednotlivými pracovníky. Baťův tisk dokonce otiskl srovnání mezi nejlepším sovětským pracovníkem v továrnách na boty Semjatinem a nejrychlejším baťovským předcvikářem Klímou. Baťovský tisk ovšem dokazoval, že Klíma si za svůj plat může koupit o mnoho víc věcí.⁹⁸

Zatímco byl vztah baťovské propagandy k Sovětskému svazu rozporný, naopak české komunistické hnutí bylo objektem velké nenávisti obou Baťů i jejich tisku, který čas od

⁹² Cekota, Antonín (ed.), *Baťa: Men and Work*, str. 90.

⁹³ Zlín, květen, týden 21., 1932, str. 1.

⁹⁴ Steinführer, Annett, *Die Stadt und Utopie, das Experiment Zlín 1920–1938*, str. 57.

⁹⁵ Zlín, týden 24., 1932, str. 1.

⁹⁶ Jak pracují a žijí lidé v Rusku. Zlín, 1932, leden, týden 2, str. 3. Tento i předchozí článek je podepsán šifrou A. C., tedy psal je přímo šéfredaktor Baťových časopisů Antonín Cekota.

⁹⁷ Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfaišismu*, str. 55–56.

⁹⁸ Dvořáková, Eva, *Batismus a baťovci*, str. 143.

času uveřejňoval o komunistech posměšné články. Příkladem je článek „Krach komunistických rejdu na Zlínsku“⁹⁹, který pojednával o prvomájové demonstraci zorganizované komunistickou stranou. Článek se dokonce pokusil podat jakýsi sociologický obrázek účastníků a tvrdil, že nejpočetněji zastoupenými skupinami přihlížejících byli „zarytí komunisté“, „lidé holdující každé legraci“ a „lhostejní diváci“. Tisk také zdůrazňoval účast těch zlínských podnikatelů, kteří byli Baťovými konkurenty. Další článek dokonce obsahoval zastřenou hrozbu vůči těm živnostníkům, kteří se manifestace účastnili, že Baťovi zaměstnanci již nemusí být jejich zákazníci.¹⁰⁰ Členství v KSČ bylo důvodem k propuštění ze zaměstnání, činnost komunistické strany a komunistických odborů byla (stejně jako činnost dalších stran) na půdě podniku ilegální. Baťovo komando boxerů podle Kučery rozbíjelo komunistické schůze.¹⁰¹

PROJEKTY UTOPIÍ

Logickou součástí baťovské ideologie muselo být vytváření plánů utopické společnosti. Asi nejznámějším dílem baťovské utopie se stala kniha *Budujeme stát pro 40 milionů lidí* napsaná Janem Antonínem Baťou. Jak dokládá E. Valenta, autor si od publikace této knihy mnohé sliboval a možná měla být jakýmsi jeho programem při zamýšleném vstupu do politiky. Její název byl narážkou na fakt, že v této době narostl počet obyvatel Zlína na čtyřicet tisíc, což bylo všeobecně známo.¹⁰² Barevné provedení knihy s množstvím ilustrací je důkazem, že byla psána pro široké vrstvy. Papírové pouzdro se stylizovanou československou vlajkou, v němž byla kniha umístěna, naznačovalo, že jde dílo významné hodnoty pro každého občana státu. Její reprezentativní povaha svádí k domněnce, že mohlo jít o předmět rozdáváný při různých příležitostech zaměstnancům Baťova podniku. Podle Menčíka byl její reprezentativní vzhled určen k tomu, aby ji bylo možné rozesílat jako reklamní předmět různým vlivným lidem (např. představitelům státní moci).¹⁰³

Knihou představuje plán výstavby jakéhosi superindustrializovaného Československa, které se mělo stát domovem čtyřiceti milionů lidí. Dílo začíná líčením neradostné hospodářské situace tehdejší ČSR. Baťa si zde stěžuje na svázanost podnikatelů mnoha předpisy a vysokými daněmi. Za hlavní vady Čechoslováků považuje nedostatek podnikavosti a váhavost. Hospodářského růstu má být dosaženo především snižováním daní a celkové státní byrokracie. Stát má hlavně podporovat výstavbu dopravní sítě.

⁹⁹ Zlín, 1. 2. 1932, str. 3.

¹⁰⁰ Zlín, *Kdo se zúčastnil komunistického tábora*, 1. 2. 1932, str. 3.

¹⁰¹ *Zájmy kožedělníků*, 1. 5. 1932. Cit. dle Kučera, Bohumil, *Batismus – ideologie sociálfasismu*, str. 27, pozn. 25.

¹⁰² Cekota, Antonín, *Zlín – město životní aktivity*, str. 115.

¹⁰³ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Baťi*, str. 39.

Ústředním stavebním dílem měla být dálnice vedoucí z Chebu až na Podkarpatskou Rus. Pozoruhodné bylo, že ačkoli se dálnice vyhýbala Praze a Bratislavě (vedla asi 50 kilometrů na jih od hlavního města a 100 kilometrů na sever od Bratislavy), procházela Zlínem. Stavba měla trvat jeden až tři roky.¹⁰⁴ Dálnici měli především stavět nezaměstnaní, přičemž se předpokládalo schválení zákona o povinnosti pracovní služby nezaměstnaných v táborech.¹⁰⁵ Takový tábor zřídila Baťova firma v Lutonině na stavbě železnice z Vizovic do Valašské Pohanky jako opatření proti hospodářské krizi již v roce 1934. Nezaměstnaní zde pracovali za byt, stravu, pojištění a kapesné 7,50 Kč týdně, které však bylo vypláceno jen při splnění náročné normy. Za lenošení a další prohřešky se naopak z „pracovního tábora mladých“ vylučovalo.¹⁰⁶ Při nástupu nezaměstnaný sliboval podrobit se lékařské prohlídce, ustanovením táborového řádu a „dodržovati jej a budovati svým chováním a prací ducha pospolitosti a kázně.“¹⁰⁷

Kromě této stavby obsahovala kniha plán zesplavnění hlavních českých a slovenských řek a měl být vybudován plavební kanál spojující řeky Labe, Odru a Moravu a kanál podél slovensko-maďarských hranic spojující Dunaj s Podkarpatskou Rusí. Postaveny měly být přehrady, vodní elektrárny a na trase kopírující přibližně plánovanou dálnici zlepšena železniční síť. Další oblastí, kterou kniha navrhovala posílit, bylo letectví, které se tradičně těšilo zájmu Baťů. Podle knihy mělo být vystavěno po celém Československu 417 letišť.¹⁰⁸ Velká pozornost měla být věnována i rozvoji rozhlasu, praktického školství a státní podpoře soukromého vědeckého výzkumu.

Jak uvádí Valenta, kniha se setkala se sympatiemi, ale byla již ve své době vnímána jako poněkud snílkovské dílo.

Obr. 2: Návrh J. A. Bati na vybudování dálnice, říčních průplavů a modernizaci železnice v Československu z roku 1937
Zdroj: Baťa Jan Antonín, *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí*, předsádka knihy.

¹⁰⁴ Baťa, Jan Antonín, *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí*, str. 33.

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 20.

¹⁰⁶ Dvořáková, Eva, *Batismus a batovci*, str. 231.

¹⁰⁷ Tamtéž, přílohy.

¹⁰⁸ Baťa, Jan Antonín, *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí*, str. 97.

J. A. Baťa měl i další literární ambice. Podle Menčíkova svědectví se pokoušel v době, kdy vznikalo jeho výše uvedené dílo, ještě napsat knihu *Ideální průmyslové město*.¹⁰⁹ Na základě jeho představ, zápisků a vyprávění vznikla v téže době kniha *Za obchodem kolem světa: Baťova letecká obchodní výprava kolem světa 6. I. – 1. V. 1937*. Později v emigraci napsal autobiografický román *Těžké časy*. Dochovaly se také jeho básně. Spisovatel Eduard Valenta velmi oceňoval jeho vypravěčský talent, méně si ale vážil jeho literárních pokusů.¹¹⁰

Utopistické myšlení se dostalo i na stránky baťovského tisku, který čas od času otiskoval představy budoucích společností. V článku reflektujícím knihu britského novináře Arthura Saltera se předpokládá budoucí zřízení *Spojených států světových* s jednotnou světovou měnou.¹¹¹ Článek *Jak budeme žít v městě budoucnosti*¹¹² shrnuje názory amerického autora H. C. Rentschlera o „racionelním, čistém a radostném budoucím životě“. Člověk budoucnosti měl přebývat v kolektivních domech. Podle jeho představ neměly být v bytech roku 2000 okna, neboť měly být osvětlovány shůry. Vzduch měl být čištěn „ultrafialovými“ paprsky, čímž měly být sraženy na minimum nachlazení a jiné infekční choroby, fotobuňky měly zhasínat světlo a zavírat dveře, „hospodyňka už neměla být nucena vařit“, ale nikoli proto, že by jí pomáhal manžel, ale že „rozsáhlé domy budoucnosti budou opatřeny centrální kuchyní, z níž bude jídlo dopravováno pneumatickými trubicemi rovnou do bytů.“¹¹³ Uprostřed těchto gigantických kolektivních domů měly být tělocvičny, škola, biograf, taneční síň, společná jídelna a společná prádelna. Je zajímavé, že oba Baťové prosazovali naopak individuální bydlení v rodinných domech, třeba i té nejmenší velikosti. Zde byla nepochybně inspirací americká zkušenost Tomáše Bati, který v amerických velkoměstech spatřil podobná předměstí.

ZÁVĚR

Z předchozího je patrné, že se myšlení Tomáše i Jana Baťových vyznačovalo velmi silnými utopickými rysy. Byly to především protestantské inspirace spojené s fordistickým myšlením, biopolitický přístup k člověku a obdiv k fašismu, které vedly k touze vytvořit nového člověka a nový svět. Tomuto typu myšlení odpovídají nejčastěji používané kladné termíny v baťovském diskurzu: člověk – muž – život – boj – stroj – mládí – síla – rychlost – vůle – pokrok. V baťovském světě nebyla na rozdíl od nacistické utopie zbožštěna rasa, ale technika a modernizace. Svět okolo obou Baťů byl příliš zaostalý, příliš rozhá-

¹⁰⁹ Menčík, Ferdinand, *Poskokem u Jana Bati*, str. 34.

¹¹⁰ Valenta, Eduard, *Žil jsem s miliardářem*, str. 17, 41.

¹¹¹ Zlín, 1932, červenec, týden 28, str. 1.

¹¹² Zlín, 1932, č. 33, str. 3.

¹¹³ Tato koncepce se podobá sovětské koncepci kolektivního bydlení, kterou v Československu prosazoval architekt Jiří Kroha nebo teoretik architektury Karel Teige (*Nejmenší byt*, Václav Petr, Praha 1932).

daný a příliš málo racionální, než aby s ním mohli být spokojeni. Jejich vysněný svět měl být řízen jako průmyslový podnik. Oba Baťové samozřejmě nebyli schopni postřehnout meze tohoto pohledu na svět: rozporný charakter techniky, odcizení, složitost povahy člověka, nebezpečí zneužití těchto vizí privilegovanou skupinou. Ačkoli je vytvoření moderního průmyslového podniku a města Zlína mimořádně pozoruhodným fenoménem moderních českých dějin, stejně jako růst životní úrovně jeho obyvatel, nesmíme zapomínat, že nedílnou součástí baťovského úsilí byla snaha vytvořit autoritářskou utopii radikalizované moderny.

Prameny a literatura

Baťa, J. A. 1937. *Za obchodem kolem světa. Baťova letecká obchodní výprava kolem světa. 6. I.- I. V. 1937.* Zlín: Tisk.

Baťa, J. A. 1937. *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí.* Zlín: Tisk.

Baťa, T. 1932. *Úvahy a projevy. Svazek I. Mé začátky.* Zlín: Nákladem vlastním.

Bell, D. 1999. *Kulturní rozpory kapitalismu.* Praha: Slon.

Cekota, A. 1928. *Baťa Neue Wege.* Brünn, Prag: Internationale Verlags-anstalt. 1928.

Cekota, A. 1929. *Baťa: Myšlenky, činy, život a práce.* Zlín: Nákl. vlastním.

Cekota, A. 1935. *Zlín – město životní aktivity.* Zlín: Tisk.

Cekota, A. (ed.) Baťa: Men and Work. 1935. Zlín: Publishing-department of the Baťa Co., 1935.

David, R. 1995. *Politologie: základy společenských věd.* Olomouc: Fin.

Dvořáková, E. 1960. *Batismus a baťovci.* Gottwaldov: Krajské nakladatelství.

Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality I. Vůle k věděni.* Praha: Herrmann a synové.

Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat.* Praha: Duphin.

Kárník, Z. 2003. *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929).* Praha: Libri.

Kučera, B. 1959. *Batismus – ideologie sociálfašismu.* Gottwaldov: Krajské nakladatelství.

Lenin, V. I. 1955. Spisy. Sv. 27. Praha: SPN.

Menčík, F. 1993. *Poskokem u Jana Bati.* Praha: Victoria Publishing.

Pernes, J. 2007. *Tomáš Baťa a jeho politické názory.* In: *Tomáš Baťa: Doba a společnost. Sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference, pořádané ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 2006.* Brno: Pro nadaci Tomáše Bati vydalo nakl. Viribus Unitis.

Pohora, Jirí, *O školství a výchově, 1937.*

Pochylý, J. 1990. *Baťova průmyslová demokracie*. Praha: Venuše, Kruh přátel Tomáše Bati.

Rataj, J. 1997. *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha: Karolinum.

Steinführer, A. 2002. Die Stadt und Utopie, das Experiment Zlín 1920–1938. In: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. 43/1. 2002, s. 33–73.

Svatopluk T. 1964. *Botostroj*. Praha: Československý spisovatel.

Tomáščík, M. 2006. *Historie zkoumání „fenoménu“ Baťa*. In *Tomáš Baťa: Doba a společnost: Sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference pořádané ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 2006*. Brno: Pro nadaci Tomáše Bati vydalo nakl. Viribus Unitis.

Vaculík, L. 1995. *Milí spolužáci! Výbor písemných prací 1938–1979*. Praha: Mladá fronta.

Valenta, E. 1990. *Žil jsem s miliardářem*. Brno: Blok.

Veselý, V. 1939. *600 hesel: Pro spolupracovníky fy Baťa*. Zlín: Reklamní oddělení Baťa.

časopis Zlín, roč. 1932–1933

časopis Výběr, roč. 1935

PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D. (1978)

vystudoval historii a sociologii na FF UK. Působí na Západočeské univerzitě v Plzni. Předmětem jeho zájmu je historická sociologie, dějiny každodennosti 20. století a globalizace. Kontakt: sholubec@gmail.com.